

*Шевченко Я.М.,
завідувач відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
Інституту держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік АПрН України, Заслужений діяч
науки і техніки України, м. Київ*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

В цивільному праві намітилися певні тенденції розвитку, які пов'язані з тим станом суспільства, якого воно досягло в даний час. Що з себе уявляє українське суспільство? Можна сказати, що це суспільство "підійшло" до реформ, стоїть на порозі справжніх реформ і готове до них. Все, що відбувалося досі, - це зміни по дорозі до реформ - з усіма їх позитивними і негативними наслідками. Найважливішим є те, що люди усвідомили, що зміни потрібні, що неможливо будувати взаємини людей на тих засадах, які існували до 1991 р. - до створення незалежної української держави. Це зумовлює поштовх не лише в свідомості людей, але й в їх поведінці, у ставленні їх до таких важливих правових інституцій як право власності, договір, зобов'язання, спадкове право, право інтелектуальної власності та ін.

З огляду на те, які першочергові завдання стоять перед цивільним правом, слід зазначити, що саме трансформація і модернізація українського цивільного законодавства і цивільного права є тією підмогою, яка допоможе українському суспільству і в сфері економіки, і в сфері соціальних відносин піднятися на рівень передових зарубіжних цивілізацій.

На цьому шляху виникли серйозні перепоони. Їх можна перерахувати у такій послідовності: 1) відсутність єдиного всеохоплюючого нормативного акту як фундаментальної підстави для створення єдиної нормативної бази цивільного законодавства і права - нового Цивільного кодексу України; 2) наявність намагання виправдати існування залишків відносин соціалістичної епохи і утвердити їх шляхом створення і прийняття Господарського кодексу; 3) намагання деяких так званих "вчених" протягти свої нічим необґрунтовані погляди у новий Цивільний кодекс під виглядом новацій і посилян з цього приводу на самобутність українського цивільного законодавства; 4) неусталеність деяких принципових засад створення системи права в Україні; 5) існуючу упередженість щодо правового регулювання права власності, а також права державної власності і її трансформації в приватну і корпоративну; 6) ізоляція судової практики від законодавства.

Визначення першої перепоони як підстави для повного занепаду і фактично винищення цивільного права, підміни цивільно-правового регулювання регулюванням з допомогою нормативно-правових актів сумнівної природи і звідси неможливість збалансування тих суспільних відносин, що створюються і підлягають цивільно-правовому регулюванню.

Такого значення набуває та перша перепоона, яку ми визначили.

Яка може бути гармонізація і модернізація цивільного законодавства, якщо всеохоплюючий акт цивільного законодавства, на якому воно все будується, відсутній? Новий Цивільний кодекс відсутній, а його проект в результаті численних неофіційних доробок уявляє з себе якийсь незрозумілий феномен? Як можна було вже після здійсненого прийняття проекту Цивільного кодексу Верховною Радою України в листопаді 2001 р. допускати його переробку

окремими неправомочними особами, а це сталося? В результаті – нічим не виправдані зміни проекту Цивільного кодексу і ми отримали проект найважливішого в цивільному праві нормативного акту недосконалим, таким, який шкутильгає на обидві ноги, і навряд чи зможе забезпечити системне здійснення норм цивільного права на практиці, а цивільне право – це цивільне життя людського суспільства.

Право має бути пристосовано як до тих суспільних функцій, які на нього покладені, так і до тієї сфери, в якій воно здійснюється. Цивільний кодекс – це майнові і особисті немайнові відносини, які пов'язані з особистістю людини. І саме так воно має бути побудоване. А між тим поєднання особистих і суспільних інтересів в праві цивільному нині далеко не завжди відбувається і далеко не завжди враховується в правотворчості. Драматично нині складається ситуація там. Це, зокрема, стосується появи проекту Господарського кодексу і наступного його прийняття Верховною Радою України. Така ситуація, коли 2 кодекси – Цивільний і Господарський з кардинально протилежних позицій регулюють суспільні відносини, може призвести лише до великого хаосу в праворегулюванні і правозастосуванні, чим і було викликано накладення “вето” президентом на обидва кодекси.

Сфери дії двох кодексів мають бути чітко розподілені. Сфера дії Господарського кодексу – право публічне, сфера дії Цивільного кодексу – право приватне. Цивільне право є виразом приватного права в демократичному суспільстві, що означає, що йому притаманні процеси децентралізації, особливі приватноправові засоби правового регулювання, рівність у відносинах між сторонами як основний принцип.

Як ринкова галузь права цивільне право має відображати ринкову економіку і ті процеси, що в ній відбуваються, і цьому найбільше відповідають засади приватного права, які знаходять втілення в цивільному законодавстві. Застосування публічно-правових норм, де б вони не зосереджувалися, - в окремих нормативно-правових актах чи в окремих нормах різних нормативних актів, може бути лише субсидіарним (додатковим) по відношенню до норм цивільно-правових. Цивільне право в даний час залишається безпосереднім і адекватним виразом приватного права, а приватне право є виразом приватноправової економіки.

Приватноправова економіка знаходиться в глибокому і нездоланному протиріччі з загальнообов'язковими державними планами, управлінським правовим регулюванням, пріоритетом державної власності, так званим, відповідно до Господарського кодексу, “суспільно-господарським (або правовим господарським) порядком”. І це не випадковість, а вираз тієї закономірності, яка складається у взаємодії таких суспільних явищ як економіка, право, соціальні процеси. Тому узгодження Цивільного і Господарського кодексів на базі взаємних поступок неможлива – в них немає спільного фундаменту. Кодекс, який вимагає застосування цивільно-правових норм тоді, коли відповідні відносини не врегульовані Господарським кодексом, фактично виключає можливість застосування Цивільного кодексу, а економіка замість приватноправової стає державно регульованою, тобто ринкові відносини допускаються лише почасти, а власне держава застосовує, як вказується в останній редакції Господарського кодексу, “різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності... державний контроль та нагляд за господарською діяльністю”.

От такі принципові розходження між Цивільним і Господарським кодексом.

Концептуально-правова значимість приватного права і приватної економіки полягає, перше, у визначенні шляху і напрямків правотворення; друге, у фактичній побудові суспільства і його сприйманні законодавства; третє, у формуванні фактичних відносин у відповідності з приватним правом і вираженні їх у судовій практиці; четверте, у визначенні вирішення моральних, економічних і юридичних проблем.

Значною мірою концептуально-правові засади нового, притаманного нинішньому українському суспільству цивільно-правового регулювання знаходять у праві власності. В праві приватної власності відбувається сполучення особистих і соціальних інтересів. Приватна власність виявляється особливою формою особистої власності, яка проявляється в умовах відчуження працівника від засобів і умов його праці. Сучасні господарські процеси так, як вони відображені в Господарському кодексі, об'єктивно підривають нові пропорції сполучення особистих і соціальних інтересів, підривають значення власності як детермінанти суспільної ієрархії. Сучасні господарські процеси мають бути націлені на виконання задач суспільства пост-модерн (постіндустріального суспільства), де головним є не створення багатства самого по собі, а інтелектуальні досягнення й інтелектуальне зростання людини, на яке спрямоване використання права власності, між тим сучасне діюче законодавство стоїть цьому на перешкоді.

Господарювання за принципом пріоритету державної власності зовсім не припинилося, як це часто думають, адже поспіль ми зустрічаємося з підприємствами і установами, які належать державі як власнику, а діють за принципами повного господарського відання і оперативного управління. Це означає, що ми маємо невизначеного власника, який поділив функції управління власністю між центральними органами влади (ст.116 Конституції України), підвідомчими Кабінету Міністрів відповідними органами державної виконавчої влади, і управлінням на нижчому рівні, яке залишилося у віданні самих підприємств і установ. В таких умовах ніяк не може належно виконуватися ст. 13 Конституції, яка говорить про те, що власність зобов'язує, бо щодо власності, управління якою розосереджено між багатьма суб'єктами, не в змозі бути виявлений суб'єкт, який би взяв всю повноту відповідальності за стан здійснення управління державною власністю на себе.

Якщо розглядати існування Господарського кодексу в сфері управління народним господарством України в світлі відносин, що виникають і створюються в процесі регулювання економіки в сучасних умовах, то слід зауважити, що в даний період, який є перехідним, “відбувається фундаментальний процес, який створює базу ринкових відносин, процес перерозподілу громадських засобів виробництва і перетворення їх в капітал для обмеженої кількості громадян і фактичного відділення решти громадян від засобів виробництва” (Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – Киев, 2001, с.130). В умовах існування цього процесу для частини еліти вигідно не мати чітких критеріїв відносно права власності, адже “власність зобов'язує”, тому право приватної власності й не має належного утвердження в даний час в законодавстві (незважаючи на підтвердження його Конституцією) і з боку певних кіл підтримуються намагання протягнути Господарських кодекс.

Не слід допускати до остаточного прийняття Господарського кодексу і необхідно якнайшвидше довести до кінця прийняття Цивільного кодексу.

*Харитонов Є.О.,
завідувач кафедри цивільного права
Одеської національної юридичної академії,
доктор юридичних наук, професор*

НОВИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ЯК КОДЕКС “ПАСІОНАРНОГО” ТИПУ

У грудні 2001 року Верховна Рада України нарешті прийняла в цілому новий Цивільний кодекс. І хоча Президент наклав на нього вето, але можна сподіватися, що незабаром завершиться процес, який тривав майже 10 років.